

Bornholmsk – dansk dialekt med skånske træk

Karen Margrethe Pedersen

DANMARK INDELES NORMALT I TRE OVERORDNEDE DIALEKTOMRÅDER: Jylland, Øerne og Bornholm, med dialekterne jysk, ørnål og bornholmsk. Bornholm udgør således et dialektområde for sig, og den traditionelle bornholmske dialekt adskiller sig på mange måder fra de øvrige danske dialekter – og fra rigsdansk. Det kan forklares ved Bornholms særlige beliggenhed og historie.

Konservative træk

Der er mange bornholmske træk, der engang har eksisteret i ældre dansk, men som nu kun er bevaret i bornholmsk. De sprogforandringer, der har fundet sted i rigsmålet fra middelalderen til nyere tid, er kun i begrænset omfang blevet optaget i bornholmsk. Det kan skyldes, at kontakten mellem bornholmerne og andre danskere var begrænset i ældre tid på grund af Bornholms beliggenhed, og det kan skyldes, at man har haft en stærk lokal identitetsfølelse på Bornholm.

Træk fælles med skånsk/svensk

Der er træk, som bornholmsk har fælles med skånsk (og

svensk), men som ikke findes i dansk. I ældre dansk dialektforskning regnede man ligefrem skånsk og bornholmsk som ét dialektområde: østdansk. Nu regner man skånsk som en svensk dialekt. Men traditionelt skånsk og traditionelt bornholmsk hører begge til i et kontinuum mellem dansk og svensk. De har træk fælles med dansk, og de har træk fælles med svensk.

Der har formentlig altid været kontakt mellem skåninge og bornholmere. Svenskerne kunne komme til Bornholm som sæsonarbejdere (f.eks. ved stenbruddene), eller de kunne komme som indvandrere (som *Pelle Erobrerens* far Lasse). Der var en del svenskere, der udvandrede til Danmark frem for Amerika. I 1901 var 6,3 % af befolkningen på Bornholm født i Sverige, og i de to nordligste byer, Allinge og Sandvig, var der på et tidspunkt så mange svenskere, at man efter sigende talte et blandingsprog: allingesvensk eller sandvigsvensk.

Træk lånt fra nedertysk

Dansk optog en del lån fra nedertysk i hansetiden, dvs. i perioden 1350–1600, og det gælder også for bornholmsk. Hanskebønderne havde gilder i flere bornholmske byer, og Bornholm var ligefrem forlenet til Lübeck-Hansaen i perioden 1525–1575.

Træk udviklet på Bornholm

Endelig findes der træk, der kan være udviklet lokalt, inden for dialekten.

Lydskriften

I det følgende vil jeg præsentere nogle udvalgte bornholmske træk. Udtalen gengives i en meget grov lydskrift, der delvis

er overtaget fra bornholmerens egen måde at skrive bornholmsk på. Følgende særtegn bruges:

- å = mørkt a, som i *blå* blad
- nj = palatalt n som i *hunj* hund
- lj = palatalt l som i *hælj* held
- dj = palatalt d som i *djæss* gæs
- tj = palatalt t som i *tjøra* køre, *ittje* ikke
- z = stemt s som i *gāz* gås
- dobbel konsonant = lang konsonant som i *æbble*

De træk, som denne lille liste illustrerer, vil ikke blive kommenteret yderligere.

Nogle konservative træk

Her skal præsenteres nogle træk inden for genusystem, kasusystem og lydsystem, der er bevaret fra ældre dansk.

Genus

Bornholmsk har bevaret det olddanske (og endnu ældre) system med tre køn: maskulinum, femininum og neutrum. Genus er en egenskab ved substantiverne, men genus viser sig kun i nogle af de ord, der er styret af substantiverne. Man kan ikke høre eller se på det rigsdanske ord *hus*, at det er neutrum, men det kan man på *et hus*, *et stort hus*, *huset* og *der hus*.

Der er andre dialekter end bornholmsk, der har bevaret trekønssystemet, men bornholmsk udmærker sig ved at have bevaret en særlig maskulinumsform af adjektiver og partitiver. Det hedder f.eks.:

maskulinum	femininum
<i>inj</i> (en)	<i>en</i> (en)
<i>minni</i> (min)	<i>min</i> (min)
<i>fláðer</i> (flad)	<i>fláð</i> (flad)
<i>rester</i> (rejist)	<i>rest</i> (rejist)
<i>bjæraðer</i> (bjerget)	<i>bjærað</i> (bjerget)
<i>borninni</i> (bunden)	<i>bornin</i> (bunden)

I det følgende lille tekstuddrag er de maskuline former fremhævet. Formerne viser, at ordene *hammer*, *smed* og *kant* er maskuline. (Lebladet skulle hares, dvs. skærpes, ved at man bankede æggen tynd med en hammer).

Á så hadde vi senn *inj* hammara sánn va fláðer á spæsser ud te metten. Dænj kaltes alltid få hárahammari*ni*. Dænj mátte önte brögges te máljed anjed *inj* sánn ded. Dænj konnje vi fá te smet *dinni* á fá lavader. ... Så sko vi bángka líje på kántinni på æddjen så dænj ble tynjjer.

(Og så havde vi sådan en hammer som var flad og spids ud til midten. Den kaldtes altid harehammeren. Den måtte ikke bruges til meget andet end som det. Den kunne vi få til smeden og få lavet. ... Så skulle vi banke lige på kanten på æggen så den blev tynd.)

Det er kun, når participiet bruges adjektivisk, at det bøjes i kasus (og numerus), ikke når det bruges verbalt. Efter *være* og *blive* er participiet altid adjektivisk i bornholmsk (som i svensk), f.eks.:

dænj e bjæraðer (den er bjerget)
(om rugen, der er maskulinum)

Efter *have* kan participiet være adjektivisk eller verbalt:

nå hár vi dænj bjæraðer (nu har vi den bjerget)
nå hár vi bjærað dænj (nu har vi bjerget den)

Den første sætning betegner tilstand (rugen er bjerget), den anden betegner handling (bjerger rugen). Denne skelnen mellem *har* den bjerget og *har bjerget* den kendes også i jysk og ældre fynsk, men dér er participiet ikke bøjet i genus.

Kasus

I ældre dansk var prædikat til subjektet i nominativ. Det hed f.eks. *det er jeg* og *er det du*? Men allerede omkring 1500 dukkede det første belæg op på den moderne brug af oblik kasus: *det er mig*; *er det dig*, og i 1700-tallet var oblik kasus almindelig i dansk skriftsprog. Men bornholmsk bevarede nominativ – ligesom svensk, og det hed *e de du* (er det du); *de e vi der ska* (det er vi, der skal).

I 1900-tallet trænger oblik kasus dog frem i bornholmsk – ved påvirkning fra rigsdansk – og det hedder: (*hvem var det der...?*) – *de va maj*; *nå ded æ daj der går å spøjjer* (nå det er dig der går og spøger).

a i bøjningsendelser

I de fleste nordiske sprog har man bevaret den gamle nordiske endelsesvokal *a*, jf. f.eks. svensk *komma*, nynorsk *koma*, islandsk og færøsk *koma*. Men i dansk er *a* udviklet til *e* eller nul. Kun bornholmsk har bevaret *a*. Det hedder f.eks. *tima*, *timani* (time, timen), *jarta*, *jartað* (hjerte, hjertet) – mens visse andre bøjningsklasser har *e*, f.eks. *kånge*, *kångini* (konge, kongen), *æble*, *æbled* (æble, æblet). Infinitiv ender på *-a* (f.eks. *kåmma*, *drekka*, *svara*), og en enkelt

bøjningsklasse har *a* i alle bøjningsformer, f.eks. *svara*, *svarar*, *svarada*, *svarad*.

Endelses-*a* kan stadig høres i bornholmsk, men undertiden varierende med *e*, ved påvirkning fra rigsdansk. Og påvirkningen må have en vis alder, for allerede i 1930'erne klagede man i tidsskriftet *Borrihjolmarini* over, at *a* var på retur. I øvrigt er også skånsk blevet påvirket af dansk: Et lille sydvestligt hjørne af Skåne har (eller havde) ikke *a*-endelser, men gennemført *e* (➤ side 293).

Udviklingen af det udlydende -*a* er et vigtigt dialektkriterium, der skiller de tre overordnede dialektområder fra hinanden:

bornholmsk: <i>kåmma</i>	
ømaal: <i>kåmme, kåmm</i>	
jysk: <i>kåmm</i>	

Jysk har obligatorisk apokope (bortfald af -*e*), ømålene har fakultativ apokope, mens bornholmsk har bevaret endelserne -*a* og -*e*. Mange af de konservative træk i bornholmsk er træk, som også findes i skånsk/svensk. Det gælder bøjning af adjektivisk participium, nominativ i sætninger som *er det du*, og endelsesvokalen *a*. Formentlig er disse træk bevaret i bornholmsk på grund af kontakten til skånsk.

Nogle skånsk/svenske træk

I det følgende skal præsenteres nogle træk, der er fælles for bornholmsk og skånsk/svensk, men som aldrig har eksisteret i dansk.

Dobbelt bestemtthed

Bornholmsk har substantiv i bestemt form efter ord som *den*,

denne, *den her*, *denne her* og lignende. Det hedder f.eks. *de swårta fåred* (det sorte fåret) med både adjektiv og substantiv i bestemt form, og tilsvarende *di swårta fåren* (de sorte fårene) – eller uden adjektiv: *dænj hårtini* (den horren), *diærens hårrana* (dedersens horrene), med det bornholmske ord *horra* 'drenge'.

Dobbelt bestemtthed findes i svensk, norsk og færsk, men efter lidt forskellige regler. Bornholmsk følger de skånske regler.

I svensk går dobbelt bestemtthed tilbage til ældre *fornsvensk* (1225–1375), med tiltagende brug i yngre *fornsvensk* (1375–1526). I skånsk forekommer dobbelt bestemtthed senest fra 1400-tallet, mens det er uvist, hvor gammel konstruktionen er i bornholmsk.

Følgende lille tekststykke (der kan høres i sin helhed på dialekt.dk) kan vise brugen af dobbelt bestemtthed:

Hanj (trakkeren) kām te Swånika inj gång å skolle hanla. Å *dænj gångini* fifti di jo djærna alti en snaps når di kām inj te tjømanj å skolle hanla jo. Så kām jo *dænjdersen rakkarini* åw – å så – va, di sjærje jo bāra i *de samna glåzed* te aljesamma jo.

(Han kom til Svaneke en gang og skulle handle. Og den gangen fik de jo gerne altid en snaps når de kom ind til købmanden og skulle handle. Så kom jo dengensens rakkeren óg – og så – hvad, de skænkte jo bare i det samme glasset til alle sammen jo.)

Udeladelse af ekspletivt pronomen

Ekspletivt pronomen kan i alle former for dansk fungere som korrelat for en relativsætning, f.eks. *det er én jeg selv har bagt*; *det er nogle jeg selv har bagt*. Det forudsætter blot, at det ud fra konteksten eller situationen er klart, hvad *én* og *nogle* referer til.

I bornholmsk kan man udelade det ekspletive pronomen efter *det er* og *det var*, f.eks.: *hvor har du fået de kager fra? - det er [-] som jeg selv har bage*; (redskabet en lynghøg) *det var [-] som de flædede af med* (dvs. slog lynen af med).

Samme konstruktion findes i sydsvensk talesprog, inkl. skånsk, f.eks.: *det är [-] som jag har haft länge*. Bornholmene må have overtaget konstruktionen fra skåningene.

En lydudvikling

I mange danske dialekter er gl. *ugh* udviklet til *åw*. Ord som *rug*, *jugl*, *flue* har således samme vokal som ordene *skov*, *lov*, *oven*. Også bornholmsk har denne lydudvikling, men her er der sket en videre udvikling *åw* > *åw*, og det hedder f.eks. *råww* (rug), *flåwwa* (flue), *skåww* (skov). Udviklingen *åw* > *åw* findes også i det sydøstlige Skåne (men omfatter ikke ordene på gl. *ugh*, der ikke havde *åw*). Formentlig er det skånsk, der har påvirket bornholmsk og ikke omvendt.

Ordforråd

Ikke overraskende er der en del skånsk/svenske låneord i bornholmsk, f.eks. *bixtra* 'lyn', *flissa* 'fnise', *långta* 'længde', *skymma* 'skumre', svensk *tallrik* 'tallerken' (skånsk *tallark*), skånsk *kätta* 'hunkat' (svensk *katta*). Også ordet *hy* 'ansigtsfarve, teint' er fælles for svensk og bornholmsk. Ordet blev optaget som et godt nordisk ord i *Dansk Hjelpeordbog* (1875) til erstatning af fremmedord, men slog ikke an i dansk.

Et træk med baggrund i nedertysk

Bornholmsk har som alle former for dansk et stort antal nedertyske låneord, men deres vej ind i bornholmsk kan ikke bestemmes, og de skal ikke behandles her. Her skal det handle om en syntaktisk ejendommelighed.

Præposition med nul-infinitiv

Såvel i nordisk som i tysk er det en præposition, der fungerer som infinitivmærke.

	præp.	inf.-mærke
gl. dansk	<i>at</i>	<i>at</i>
ynge dansk	<i>ad</i>	<i>at</i> (udtalt å)
bornholmsk	<i>ad</i>	<i>ad, å</i>
højtysk	<i>zu</i>	<i>zu</i>
nedertysk	<i>to, te</i>	<i>to, te</i>

Højtysk *zu*, nedertysk *to, te* svarer til dansk *til*. Ved oversættelseslån af *to, te* kan man erstatte *at* med *til* som infinitivmærke: *det var tid at få lidt mad* > *det var tid til få lidt mad; et reb at hænge den i* > *et reb til hænge den i*.

Men da det også kan hedde *tid til at få lidt mad* og *et reb til at hænge den i*, kan man udlede den regel, at præpositionen *til* kan styre infinitiv med eller uden *at*. Og herefter kan man danne sætninger som *de måtte til spytte i bøssen*, hvor *til* ikke er infinitivmærke, men præposition, for her kan *til* ikke udskiftes med *at* (**de måtte at spytte i bøssen*). Ved analogi kan reglen derefter overføres til andre præpositioner.

Dette forløb kan tænkes at ligge bag bornholmske sætninger som f.eks.: *de va tiden te [-] få lidt måd; di måtte te [-] pe i bøssan*; og (i rigsdansk ortografi) *vi skulle sørge for [-] have en stige; han ville vente lidt med [-] køre; vi skulle passe på [-] ikke komme for nær*. Pladsen for infinitivmærke er markeret med *[-]*. Nul-infinitiven kan findes efter *til*, *med*, *for*, *om* og *på*, men er mest almindelig efter *til*.

Det er dog ikke givet, at forløbet har fundet sted på Bornholm. For i ældre svensk, til midten af 1800-tallet, kan man finde den samme konstruktion. Også her er konstruktionen

hyppigst med *till*, men Svenska Akademiens Ordbok (SAOB) anfører også citater med *med*, *på*, i og *emellan*.

Det er således uvist, om konstruktionen er dannet på Bornholm, ved påvirkning fra nedertysk, eller om den er kommet ind via svensk.

Bornholmsk intonation

Det mest særegne træk i bornholmsk er nok intonationen. Den er især karakteristisk ved, at en trykgruppe (en sekvens af en trykstærk og en eller flere tryksvage stavelser) har et stærkt faldende-stigende toneforløb, og endvidere ved, at de trykgrupper, der følger efter hinanden i en sætning, har tonale udsving til de samme lave og høje niveauer – dog således, at en ikke-spørgende sætning afsluttes med faldende tonehøjde.

Bornholmsk mellem dansk og svensk

Man hører under tiden ikke-bornholmere kalde bornholmsk dialekt for halvsvensk. Og det bekræftes tilsyneladende af denne artikel. For mange af de træk, der er nævnt her, er fælles for bornholmsk og skånsk/svensk. Men man skal huske, at det kun er bornholmske særtæk, der omtales her, og ikke alle de træk, som bornholmsk har fælles med dansk (rigsdansk eller andre danske dialekter). Her skal kun nævnes nogle få eksempler på danske træk i bornholmsk.

(1) Verbalpartikler placeres forskelligt i svensk og dansk, jf. svensk *han tog av skorna*, men dansk *han tog skoene af*. Her følges bornholmsk med dansk, men skånsk med svensk.

(2) Som formelt subjekt bruges *det* i svensk, men *der* i dansk, jf. svensk *det kom en cirkus till Lund*, men dansk *der kom et cirkus til Lund*. Her følges både bornholmsk og skånsk med dansk.

(3) På svensk hedder det *han skyndar sig* og *de skyndar sig*, men i lidt ældre dansk talesprog (dialekter og bysprog, inkl. københavnansk) hed det *han skynder sig*, *de skynder dem* – og tilsvarende ved andre reflektive verber. Her følges ældre bornholmsk med dansk, mens nordskånsk følges med svensk, og sydsånsk har variation.

Konklusion

Halvt svensk er en overdrivelse. Bornholmsk er en dansk dialekt med en del skånsk/svenske træk. Og skånsk er en svensk dialekt med en del danske træk. Og hvis dansk og svensk ikke havde hver sit skriftsprog og tilhørte hver sin nationalstat, ville jeg sige, at dansk og svensk – og danske og svenske dialekter – var dialekter af samme sprog.

Artiklen er en let redigeret udgave af »Bornholmsk dialekt – i historisk og geografisk belysning« bragt i *Mål og Mæle* 2018 (3), s. 12–17.

Litteratur

- Grønnum, N. (1992) *The groundworks of Danish intonation. An introduction*. København: Museum Tusculanum Press.
- Pedersen, K.M. (2009) »Bornholmsk dialektstyntaks« i: Henrik Hovmark m.fl. (red.): *I Mund og Bog. 25 artikler om sprog tleget Inge Lise Pedersen på 70-årsdagen d. 5. juni 2009*, 249–262. Udg. af Afdeling for Dialektforskning, Københavns Universitet.
- Thomsen, V. (1908/1994) »Lydlære« i: Espersen J.C.S.: *Bornholmsk Ordbog*, 1–67, multi-print, Hardy Larsen, eksp. Nyboder Boghandel.
- Willerslev, R. (1983) *Den glente indvandring. Den svenske indvandring til Danmark 1850–1914*. København: Gyldendal.
- Wimmer, L. (1908/1994): »Bøjningslære«, i: Espersen, J.C.S.: *Bornholmsk Ordbog*. 68–149. multi-print, Hardy Larsen, eksp. Nyboder Boghandel.
- Zola Christensen, L. og R. Zola Christensen (2004): »60 svensk-danska syntaxskillnader« i: Henrik Jørgensen m.fl. (red.): *På godt dansk. Festskrift til Henrik Galberg Jacobsen i anledning af hans 60 års fødselsdag 4. februar 2004*, 61–72. Århus: Wessel og Huitfeldt.

Vad är danskt och vad är svenskt i Skånes dialekter?

Mathias Strandberg

DE NORDISKA SPRÅKEN ÄR SOM BEKANT NÄRA SLÄKT – SÅ nära släkt att det ibland är svårt att avgöra om en dialekt eller en dialektgrupp bör föras till det ena eller det andra språket.¹ Så har Skånes traditionella dialekter – skånemålen – ömsom betraktats som östdanska dialekter, ömsom som sydsvenska, då de har vissa drag gemensamma med danskan och danska dialekter, andra med svenskan och svenska dialekter. Spörsmålet får dessutom en något pikant dimension i och med att landskapet fram till 1600-talet var en del av Danmark. Samtidigt som man kan diskutera de skånska dialekternas »danskhet« och »svenskhet« med utgångspunkt i språkhistoriska och dialektgeografiska fakta är fallet med skånskan och nationalitetsskiftet ett gott exempel på hur samhälleliga faktorer – inte minst vilken stat ett dialektområde tillhör – påverkar vår uppfattning av den språkliga verkligheten.

Hur pass »danska« resp. »svenska« de skånska dialekterna är eller har varit finner man (årminstone skenbart) olika besked om i litteraturen. Peter Skautrup (1947, vol. 2, s. 295) skriver i *Det danske Sprogs Historie* att »Skånsken er bevarat som dansk

¹ Se Michael Bach Ipsens gloseliste til denne artikel s. 308–287.